

kvarteret svalan

– mitt i Stockholms city med rötter i 1200-talet

Kvarteret Svalan är rivet och 1700- och 1800-talets byggnader är försvunna. Klara kyrka syns i fonden.
Foto: Göran Fredriksson. SSM.

Kvarteret Svalan ligger mitt i Stockholms city. Kvarterets ena sida löper längs med Klara kyrkas kyrkogård och de andra mot Vattugatan och Klara Östra och Södra kyrkogator. I dag finns här ett stort kontorshus, men innan det byggdes gjorde Stockholms stadsmuseum år 1991 en arkeologisk undersökning på tomten. Utgrävningen blev oerhört fyndrik och gav oss spår av stockholmare och deras liv ända tillbaka till 1200-talet.

Text: Hans Öjmyr

Klara kloster låg på den plats där Klara kyrka ligger i dag. Detalj ur ett kopparstick från år 1676, kopierat efter ett nu försvunnet original från cirka år 1540. Notera att Mälarens vatten då gick helt nära klosterområdet. SSM.

Klara kyrka ligger i dag mitt i city, men i slutet av 1200-talet låg här Klara kloster. Eftersom vattenlinjen då gick betydligt högre upp befann sig klostret på en liten udde i Mälaren. (När du går från Klara kyrka till Centralen, tänk då på att det är nerför hela vägen och att du går på den gamla sjöbotten.)

Det område som arkeologerna undersökte låg tvärs över den tidigare strandlinjen, så det var möjligt att följa hur bebyggelsen, bit för bit, flyttade västerut i takt med att vattnet pålades och fylldes

ut med sand och grus. Arkeologerna undersökte närmare 800 kvadratmeter kulturlager med en tjocklek av 1,5 till 2,5 meter.

Nunnornas kloster

Fram till 1200-talet fanns det två äldre gårdar på Norrmalm, den ena hette Ekeby och den andra Väsby. Väsby gård låg ungefär vid Hötorget och gårdens ägor omfattade bland annat marken i det som senare blev kvarteret Svalan. Men vid denna tid fanns inte staden Stockholm utan gårdarna råkade bara

ligga på den mark som senare skulle bli huvudstad.

Klara kloster har sin egen, mycket spännande, historia. I all korthet var det kung Magnus Ladulås som i slutet av 1200-talet – då Stockholm var en helt ung stad – donerade ett markområde där det skulle uppföras ett nunnekloster. Det invigdes år 1289 och vi kan bilda oss en ungefärlig bild av hur det såg ut genom kopior av äldre teckningar. Magnus Ladulås sjuåriga dotter Rikissa sattes i klostret, ett inte helt ovanligt förfarande på den tiden.

Smide och skinnberedning

Under hela medeltiden var området kring klostret en lantlig miljö med enstaka låga timmerhus, kålgårdar och betande djur. Utmed stränderna lades verksamhet som man inte ville ha innanför stadsmurarna. Det rörde sig framför allt om brandfarliga och illaluktande arbeten, som smide och skinnberedning. Kanske var det också lite av ett vågspel att bosätta sig på Norrmalm vid den här tiden. I händelse av krig hade kronan rätt att bränna ner bebyggelsen på malmarna för att förhindra att fienden fick fäste nära staden. Bebyggelsen på Norrmalm brändes ner flera gånger under 1400- och 1500-talet. Norrmalm var även skådeplats för det berömda slaget vid Brunkeberg år 1471, mellan Sten Sture den äldre och danske kungen Kristian 1. Slaget avgjordes då kungens trupper inringades och slutligen besegrades vid Klara kloster.

I början av 1500-talet fick klostret stora ekonomiska bekymmer och klosterbyggnaden var fallfärdig. Klostret revs på 1530-talet i samband med reformationen. Teglet återanvändes till nya byggnader, däribland två försvarstorn som ännu står kvar på Riddarholmen.

Norrmalm var en egen stad

Efter att Klara kloster rivits började man bygga en kyrka på samma plats. Befolkningen i närområdet ökade kraftigt i slutet av 1500-talet och Norrmalm blev i praktiken en förstad till Stockholm. Mellan åren 1602 och 1635 var Norrmalm till och med en egen stad med stadsprivilegier och kallades *Norre förstaden*. Bebyggelsen var vildvuxen och ostrukturerad och allt eftersom strandkanten fylldes igen växte staden meter för meter. Här bodde en stor del av de lägre tjänstemännen i kronans kansli, men också hantverkare och människor

Sommaren 1997 gjorde Stockholms stadsmuseums arkeologer en stor arkeologisk undersökning i den södra delen av kvarteret Svalan. Undersökningsområdet låg längs med Vattugatan och i fonden syns Brunkebergstorg. Lägg märke till hur gatunivån stiger. Den hitersta delen låg en gång under vatten. Foto: Göran Fredriksson. SSM.

från samhällets bottenkikt. Längs västra Norrmalm etablerade sig flera krukmakare och kakelugnsmakare, flera av dem var invandrade från Tyskland och Nederländerna.

På 1630-talet inleddes den stora gatu-regleringen. Sverige var på 1600-talet en stormakt och gatunätet skulle nu regleras enligt kontinentala förebilder i ett regelbundet rutnät. Västra Norrmalm var den första stadsdelen som reglerades och arbetet inleddes år 1637. Drottninggatan (då Stoor Konnungz gatun) är en sådan rak 1600-talsgata. När gaturegleringarna gjordes bildades ett stort kvarter som hette S:ta Clara. Det delades år 1673 och då tillkom kvarteret Svalan, som ligger kvar på samma plats i dag.

På 1700-talet byggdes allt fler hus på Norrmalm och nu dök även det första stenhuset i kvarteret Svalan upp. Norrmalm var inte längre en förstad, utan en central och viktig del i ett växande Stockholm.

Tidningskvarterens Klara

På 1800-talet och långt fram på 1900-talet präglades Klarakvarteren av flera tidningars redaktioner och tryckerier. I kvarteret Svalan fanns från år 1873 Gernandts Boktryckeri AB. Senare flyttade både Stockholms-Tidningen och Aftonbladet in. Många andra tidningsredaktioner låg i närheten, till exempel Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter och Nya Dagligt Allehanda.

I Klarakvarteren fanns även många hotell, kontor, småindustrier, bostäder och ett och annat gammalt privatpalats. Den största delen av stadsdelen revs på 1950- och 1960-talen och den äldre bebyggelsen i kvarteret Svalan, från 1700- och 1800-talen, revs i början av 1990-talet. Den kontorsfastighet som står på kvarteret Svalans tomt i dag blev färdig år 1994. I byggnadens ena hörn

Hörnet Vattugatan och Klara Södra kyrkogata med ingången till Aftonbladets och Stockholms-Tidningens redaktioner. Den stora klockan sparades och sitter i dag på den nya kontorsbyggnaden. Foto: Åsa Wall.

sitter den klocka som en gång tillhörde Aftonbladet, en liten hälsning från historien.

Vardagsföremål och unika fynd

Fyndmaterialet från kvarteret Svalan är ett av de absolut största som har tillvaratagits i Stockholm och omfattar närmare 50 000 fynd. Det är mest kasserade vardagsföremål, men ett och annat mer värdefullt objekt kom också upp i dagen.

Grävningens kanske mest unika fynd var ett båtvrak som hittades i det understa kulturlagret. När Mälarens vattenlinje fortfarande gick fram till dagens Svalan sjönk ett skepp där på ungefär

två meters djup. Båten såg ålderdomlig ut och träanalyser visade att den var byggd i mitten av 1200-talet, vilket gör den till Stockholms äldsta daterade fynd – samtida med Stockholms uppkomst! (Det finns äldre arkeologiska fynd i hela stockholmsområdet, men de är alla från tiden före staden Stockholm.)

Någon gång på 1500-talet tappades en guldring i vattnet helt nära strandkanten. Ringen sjönk ner i bottensanden och grävdes fram år 1991. Ringen må vara av en ädel metall, men den är ganska enkel till sitt utförande och har en klumpigt inristad inskription på sig MSG O ESEL. Vad kan det betyda?

»Folk bråkade, slogs och förtalade varandra. Några hade sex utanför äktenskapet och föräldralösa barn togs – ibland – om hand av Barnhuset.«

Mest keramik bland fynden

Den största fyndgruppen utgörs av keramik. Ungefär 30 000 skärvor, eller 600 kilo av kannor, skålar, bägare och kakelplattor grävdes fram. Förmodligen är mycket av det keramiska godset tillverkat i Stockholm men det finns också mycket som är importerat från Nederländerna, Tyskland, Polen, Danmark, Ryssland och Portugal.

I resterna av det som en gång var en bod från 1500-talet fann arkeologerna en myntstamp, på vilken man kunde slå ½ öre silvermynt 1564 och som användes under Erik XIV:s tid. Fyndet är märkligt eftersom det var strikt reglerat hur man fick prägla mynt. Hanterandet av myntstamper omgavs av rigorösa regler som bland annat föreskrev att de skulle förstöras efter användning. Har det kanske här att göra med någon olaglig verksamhet? En falskmyntare?

En krog i huset?

Från ett område i utgrävningarna fann arkeologerna särskilt många mynt som kunde dateras mellan åren 1590 och 1627. Mynten låg i ett begränsat område som en gång var ett hus, där man också fann keramik, kritpipor, glasbägare, flaskor, fönsterglas och en ölhane. Den senare fungerade som en kork i den tapp som slogs in i öltunnan, genom att vrida på hanen skummade ölet fram. Vi kan inte veta säkert, men kanske tyder fynden på att det var en krog i huset, någon gång i början av 1600-talet.

Det största fyndet som gjordes i kvarteret Svalan var en sexton meter lång rest av den gamla Vattugatan. Kullerstenarna

låg lika prydligt ordnade som på 1600-talet och längs med gatukanten löpte rännstenen. När den anlades skar den raka gatan tvärs igenom äldre kvarter, gator och gränder, allt för att Stockholm skulle få ett rätvinkligt gatunät.

Också gödsel kan vara ett intressant fynd vid en arkeologisk undersökning. I kvarteret Svalan hittades tjocka lager jord och djurspillning som kan berätta om att det fanns många djur i staden vid denna tid. Trots att gödslet var flera hundra år gammalt luktade det fortfarande.

Livet i kvarteret Svalan på 1600-talet

Med arkeologins hjälp kan vi finna lämningar från förr. Människor har druckit öl ur krus som har gått sönder och betalat med mynt som de har tappat. De kammade håret med en kam som sedan gick sönder och kastades på gödselstacken. Golven stockholmarna gick på finns kvar som murkna brädor och den raka kullerstensbelagda Vattugatan tvingade folk att flytta sina hus och bygga nya.

Men det finns fler källor till historien än de fynd arkeologerna har grävt fram. Från 1500-talet och framåt finns en hel del skrivet källmaterial. Folk bråkade, slogs och förtalade varandra. Några hade sex utanför äktenskapet och föräldralösa barn togs – ibland – om hand av Barnhuset. I Stockholms arkiv finns tusentals sidor av protokoll, brev och anteckningar som kan berätta mycket om hur det var att leva för flera hundra år sedan. Sedan måste vi också använda vår fantasi för att skapa liv kring de

människor som levde i staden. Det var kallt och mörkt inomhus, maten var knapp och några svält ihjäl. Några hängdes eller halshöggs för handlingar som vi i dag inte anser vara brottsliga. En och annan var rik, men pengar hjälpte inte alltid. Fick den rike tandvård så fanns det i alla fall ingen tandläkare att gå till. Och riktigt nära kan vi komma livet på 1600-talet i stadens tänkeböcker. I 1635 års bok kan vi läsa om hur Peer Hindrichsson, som var dödgrävare på Klara kyrkogård, byggde ett plank mot ett av husen för att inte svinen skulle springa in på kyrkogården. Då blev husägaren, sågaren Lars Nilsson sur, eftersom det här var hans genväg, så han rev ner planket. Peer lagade och vid ett tillfälle kastade Lars Nilsson sten på den stackars dödgrävaren så han fick blodiga sår på benen.

Peer Hindrichsson, som var dödgrävare på Klara kyrkogård, byggde ett plank mot ett av husen för att inte svinen skulle springa in på kyrkogården. Husägaren blev sur, eftersom det här var hans genväg, så han rev ner planket och vid ett tillfälle kastade han sten på den stackars dödgrävaren så han fick blodiga sår på benen. Foto: Johan Stigholt. SSM.